

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ЖІНКИ ДО МАТЕРИНСТВА: ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті розглядаються особливості психологічної підготовки жінки до майбутнього материнства з урахуванням її віку. Обґрунтовано структуру психологічної готовності жінки до материнства. Відповідно до компонентів визначеної структури проаналізовано психологічну готовність жінок різного віку до материнства.

Ключові слова: психологічна підготовка; структура психологічної готовності; материнство; готовність жінки до материнства.

В статье рассматриваются особенности психологической подготовки женщины к будущему материнству с учётом её возраста. Обоснована структура психологической готовности женщины к материнству. Соответственно компонентам определенной структуры проанализировано психологическую готовность женщин разного возраста к материнству.

Ключевые слова: психологическая подготовка; структура психологической готовности; материнство; готовность женщины к материнству.

The peculiarities of the woman's psychological training to the future maternity with a glance of her age are observed in the article. The structure of the woman's maternity readiness is grounded. According to the components of the defined structure, the different age women's maternity psychological readiness is analyzed.

Key words: the psychological training, the structure of the psychological readiness; maternity; the woman's maternity readiness.

У Загальній Декларації прав людини, проголошеній Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (10 грудня 1948 року, стаття 25, пункт 2), зазначається, що материнство та дитинство дають право на особливе піклування й допомогу. Права громадян на материнство та батьківство декларуються також у сучасному Сімейному кодексі України (статті 49-50). На практиці ж існує значна розбіжність між декларованими правами та реаліями сьогодення. Як свідчить офіційна статистика Держкомстату України та дані соціологічних досліджень, в Україні створилася і прогресує демографічна криза, що зумовлена переважанням смертності над народжуваністю. Причини кризових явищ у сфері материнства пов'язані, передусім, з психологічними особливостями майбутніх матерів, їх неготовністю до народження та виховання дитини. Девіантне материнство, яке проявляється у відмові від дітей, ставленні до них з неповагою, проявах насильства, порушенні материнсько-дитячих стосунків, психологічному інфантілізмі становить особливу проблему

не лише для матері, а й дитини та суспільства в цілому. За статистичними даними щохвилини в Україні роблять 10 абортів, що на рік складає понад 1 млн. абортів, з яких майже 6 тисяч здійснюється дівчатами до 16 років. Зупинити ці негативні процеси можливо завдяки впровадженню, з одного боку, загальнодержавної програми підтримки материнства, а з іншого, – розробки та реалізації системи психолого-педагогічних заходів, спрямованих на підготовку жінки до майбутнього материнства з урахуванням специфіки її особистісного розвитку та вікових особливостей.

Аналіз наукових праць свідчить, що напрями дослідження проблеми материнства доволі широкі і розглядаються вченими в контексті таких підходів:

- медико-психологічного (В. В. Абрамченко, В. М. Астахов, В. І. Бодяжина, С. І. Глущенко, М. Г. Девдаріані, П. Я. Кінтрая, О. Г. Кисельов, Н. П. Коваленко, Т. Т. Сорокіна та ін.),
- психотерапевтичного (В. І. Брутман, О. С. Васильєва, Т. М. Дьоміна, С. М. Єніколопов,

М. С. Панкратова, Н. В. Самоукіна, В. К. Чайка, Е. Б. Яковлева та ін.),

- психоаналітичного (О. І. Захаров, В. І. Гарбузов, Г. В. Шпатковська та ін.),

- культурно-історичного (В. І. Брутман, Л. М. Гридковець, Н. П. Коваленко, І. С. Кон, М. С. Радіонова, В. М. Сидельнікова, О. В. Сидорова),

- онтогенетичного (О. В. Баженова, Л. Л. Баз, О. Я. Варга, Д. В. Вінникот, О. О. Копил, В. І. Орлов, К. Ю. Сагамонова, Т. М. Титаренко, І. Ю. Хамітова та ін.),

- особистісно орієнтованого (О. С. Васильєва, Н. В. Даниленко, Ж. В. Зав'ялова, М. Ю. Колпакова, Т. В. Леус, Ю. М. Мальована, С. О. Мінюрова, Є. В. Могилевська, В. І. Орлова, О. В. Черноситов, Ю. І. Шмурак та ін.),

- психолого-педагогічного (Н. М. Авдеева, Г. М. Бевз, Л. М. Гридковець, О. В. Тиунова, Т. М. Яблонська та ін.).

Встановлено, що у психологічних дослідженнях материнство розглядається в контексті задоволеності жінкою своєю материнською позицією (Н. В. Боровікова, В. І. Брутман, М. Г. Панкратова, С. М. Єніколопов та ін.); як стадія особистої та статевої ідентифікації (Н. В. Даниленко); як період забезпечення умов для розвитку дитини та складова особистісної сфери жінки (О. В. Баженова, Л. Л. Баз, Н. П. Коваленко, О. О. Копил); як взаємовплив матері і дитини під час вагітності (В. М. Астахов, Г. І. Брахман, Н. Г. Глина, О. В. Магденко, Ю. М. Мальована та ін.); як психологічний механізм статевої диференціації (Т. Д. Бехтєєва, А. В. Жук, І. В. Заусенко, Н. А. Марута та ін.). Особлива увага дослідників приділяється проблемі девіантного материнства, яке проявляється у відмові від дітей, ставленні до них з неповагою, насильстві, порушенні материнсько-дитячих відносин, психологічному інфантилізмі (В. І. Брутман, О. Я. Варга, Т. М. Вакуліч, М. С. Радіонова, І. Ю. Хамітова та ін.). Найбільш комплексно проблема материнства досліджувалася Г.Г.Філіповою [3;4].

Водночас, недостатньо вивченими залишаються психологічні фактори готовності жінки до материнства, у тому числі, з врахуванням вікових особливостей підготовки жінки до народження та виховання дитини [1; 2; 5]. Також потребує наукового обґрунтування система пси-

хологічних засобів, спрямованих на підготовку жінок до майбутнього материнства тощо [5].

Психологічну підготовку жінки до материнства, на нашу думку, слід розглядати як цілеспрямований психологічний вплив на особистість, результатом якого є сформована готовність до народження та виховання дитини. На сформованість цієї готовності можуть впливати різноманітні психологічні фактори, основними серед яких є: мотиваційні, що об'єднують спонукальні якості та ціннісні установки майбутньої матері (прагнення мати щасливу дитину та щасливу сім'ю, негативне ставлення до абортів, особливо першого); когнітивно-операційні, що зумовлюють володіння певним набором знань щодо особливостей перебігу вагітності, народження та виховання дитини, способів дій, умінь та навичок долати негативні емоційні стани, підтримувати позитивні емоції тощо; соціально-психологічні, що зумовлюють рівень зрілості комунікативної сфери особистості (здібності до комунікації, емпатійний характер стосунків зі своїми рідними, особливо жінками); психофізіологічні, що забезпечують готовність до саморегуляції відповідних систем організму (запобігання тривалому стресу, що негативно впливає на жінку, депресивним емоційним станом).

З урахуванням наведених психологічних факторів ми удосконалили структуру психологічної готовності молодих жінок до народження та виховання дитини як результату їхньої психологічної підготовки до материнства (рис. 1), що включає ціннісно-мотиваційний, інформаційно-пізнавальний, комунікативний, емпатійний та афективно-регулятивний компоненти.

Психологічну підготовку молоді жінки до майбутнього материнства ми розглядали як спеціально організований, особистісно орієнтований процес, спрямований на розвиток ціннісно-мотиваційного, інформаційно-пізнавального, комунікативного, емпатійного та афективно-регулятивного компонентів готовності, наслідком якого є прийняття жінкою соціальної і психологічної ролі та функцій матері, формування специфічних операційних навичок, психологічної культури сімейного спілкування. Особливості психологічної підготовки жінки до народження та виховання

Рис. 1. Структура психологічної готовності жінки до материнства

Таблиця 1

ПСИХОЛОГІЧНІ КРИТЕРІЇ ДІАГНОСТИКИ КОМПОНЕНТІВ ГОТОВНОСТІ ЖІНКИ ДО МАЙБУТНЬОГО МАТЕРИНСТВА

<i>Низький рівень розвитку</i>	<i>Компоненти готовності жінки до майбутнього материнства</i>	<i>Високий рівень розвитку</i>
відсутність усвідомлення цінності дитини та материнства, нерозвинена відповідальність, схильність до абортів	ціннісно-мотиваційний	усвідомлення цінності дитини, важливості ролі матері, стійка мотивація до народження дитини
відсутність знань з проблем материнства, особливостей вагітності, народження та виховання дитини	інформаційно-пізнавальний	сформованість системи знань про особливості перебігу вагітності, народження та виховання дитини
невміння встановлювати та підтримувати доброзичливі взаємини з дитиною, організувати розклад її життя, гру, розвиток тощо	комунікативний	здатність до вербального та невербального спілкування з дитиною, доброзичливих взаємин, організації життєвого часу
відсутність інтересу до дитини, нездатність співпереживати, співчувати, розуміти дитину	емпатійний	інтерес до дитини, здатність передбачати її поведінку, створювати атмосферу відкритості, довіри, задушевності
нездатність керувати власними емоційними станами, невідповідність підтримувати позитивні емоції, переважання негативних емоцій, депресивних почуттів тощо	афективно-регулятивний	вміння керувати власними емоційними станами, переживаннями, здатність до підтримання позитивних емоцій та почуттів до дитини

дитини полягають у необхідності врахування всіх компонентів психологічної готовності жінки до материнства, а також віку майбутньої матері.

На основі теоретичного аналізу літератури встановлено, що поняття «молода матір» у психологічній літературі є широким та змінним, і пов'язується з віковою акселерацією та відмінністю психофізіологічних процесів чоловіків і жінок. Наймолодшими матерями стають дівчата 15-16 років, які вже є жінками та фактично несуть відповідальність за свої дії. Вища вікова межа молоді жінки окреслена 35-річчям, оскільки на сьогодні 35-річна жінка вважається досить молодою і водночас, саме на цьому віковому етапі відбувається важлива зміна особистісних мотивів людини. Показано, що вікові особливості молоді жінки можуть суттєво позначитися на рівні її психологічної готовності до майбутнього материнства.

Вивчення особливостей готовності молоді жінки до материнства на основі психологічної діагностики здійснювалося з урахуванням етичних принципів, принципу розвитку психіки, принципу різнобічного пізнання особистості, принципу тісного зв'язку становлення особистості з умовами формування, із навко-

лишнім середовищем. Згідно з розробленою психологічною структурою готовності жінки до материнства визначено психологічні критерії та рівні розвитку ціннісно-мотиваційного, інформаційно-пізнавального, комунікативного, емпатійного та афективно-регулятивного компонентів, які покладено в основу комплектування психодіагностичного інструментарію (табл. 1).

До комплексу психодіагностичного інструментарію нами було включено методику виявлення комунікативних і організаторських здібностей («КОЗ-2») В. В. Синявського та Б. О. Федоришина, методику діагностики рівня емпатійних здатностей В. В. Бойко, опитувальники «Шкала самооцінюванн рівня тривожності» (Ч. Д. Спілбергера) та «Шкала депресії», адаптований Т. І. Балашовою, а також авторську анкету, за допомогою якої вивчалися особисті дані та досліджувалися особливості розвитку ціннісно-мотиваційного компоненту готовності жінок до майбутнього материнства.

Пілотажним дослідженням було охоплено 1049 жінок віком від 15 до 35 років, які проживали у 4 містах України. На цьому етапі за допомогою анкетування та на основі співбесід,

що проводилися анонімно в освітніх закладах, у групах жінок, які перебували на обліку в медичній консультації, в пологовому будинку, досліджувалися біографічні дані та особливості розвитку ціннісно-мотиваційного компонента готовності жінок до майбутнього материнства.

Констатовано, що ціннісно-мотиваційний компонент готовності до майбутнього материнства найбільш розвинений у жінок 26-35 років, і трохи менше – у жінок 18-25 років. Найменш розвиненим ціннісно-мотиваційний компонент є у групі жінок віком 15-17 років. Виявлені результати свідчать про те, що цінність дитини та материнства краще усвідомлюється жінками в більш пізньому віці, оскільки зрілі жінки розцінюють таку можливість «як останню». Серед провідних мотивів, що спонукають жінок до материнства (перші чотири рангові місця), виявлено такі: бажання мати дитину, отримувати радість у спілкуванні з нею, любов до дітей, бажання створити повноцінну міцну сім'ю.

Вивчення мотивів можливої відмови від дитини у пологовому будинку показало, що найвагомішими є матеріальні проблеми, відсутність батька у дитини, проблеми соціального характеру, молодість тощо. Для молодих жінок 15-17 років характерними є прагнення до незалежності, низька мотивація народження та виховання дитини, схильність до шкідливих звичок, недовіра до дорослих. Вагітність у цей час у більшості з них сприймається як небажана, оскільки молода людина не має необхідної самостійності, не визначилася в життєвих пріоритетах тощо. Особливості підготовки молодої матері на цьому етапі мають бути пов'язані з її провідною діяльністю – навчанням. Процес підготовки до материнства жінок цієї вікової категорії має сприяти усвідомленню цінності дитини, формуванню стійкої мотивації до її народження, важливості материнсько-дитячих зв'язків, ознайомлення жінок з власними віковими та фізіологічними особливостями, сутністю материнства як жіночої ролі тощо.

Для групи молодих жінок 18-25 років характерними є активізація саморозвитку, свідомого самовдосконалення особистості. Особливої ваги для молодої жінки даного віку набувають дружба та інтимні стосунки. У цей час вагітність може виступати засобом самоствержен-

ня, підтвердження своєї дорослості. Зважаючи на вікові особливості та провідну діяльність (навчально-професійну), підготовка до материнства має забезпечувати активізацію саморозвитку як складової успішного материнства, ознайомлення жінки з власними віковими та психофізіологічними особливостями, природою емоційної сфери та методів її гармонізації, специфікою стосунків з дитиною, організації її життєдіяльності та встановлення гармонійних взаємин у сім'ї тощо.

Жінки вікової категорії 26-35 років більшою мірою усвідомлюють свою дорослість, мають, у більшості, стабільні шлюбні стосунки та професійну діяльність. Можливість народження дитини для них є особливо цінною, оскільки фізичне здоров'я надалі може бути не таким задовільним. Дитина в даному разі розглядається як один з найважливіших сенсів життя. З урахуванням наявності життєвого досвіду психологічна підготовка до материнства жінок цієї вікової категорії має спиратися на оволодіння прийомами та навичками взаємодії з дитиною, розуміння вікових потреб, специфіки її виховання тощо.

Після проведення пілотажного дослідження, аналізу та узагальнення отриманих даних для участі в констатувальному експерименті було виокремлено 302 вагітні матері, з числа тих, хто перебував на обліку в жіночій консультації та знаходився в пологовому будинку. До вікової групи 15-17-річних жінок увійшли 89 осіб; до групи 18-25-річних – 107 осіб; до групи 26-35 років – 106 жінок.

Результати констатувального експерименту дозволили встановити, що інформаційно-пізнавальний компонент психологічної готовності жінок до материнства відзначається переважно низьким та середнім рівнями розвитку, що свідчить про недостатню активність у пошуку інформації про народження та виховання дитини, збагаченні сучасними знаннями з питань материнства через літературу та Інтернет. Такі молоді жінки мали недостатні знання у контексті зазначеної проблеми, у більшості не відвідували тематичні заняття, тренінги, семінари та лекції, присвячені народженню та вихованню дитини.

Щодо комунікативного компонента психологічної готовності, встановлено середній рівень розвитку комунікативних здібностей

у молодих жінок усіх вікових груп. Отримані дані свідчать про те, що успішність комунікації не має прямої залежності від віку респондентів. Спілкування з жінками показало, що в молоді роки прагнення до комунікації, знайомств, встановлення відносин є природною потребою майбутніх матерів. У старшому віці спілкування стає більш виваженим, цілеспрямованим. Низький рівень розвитку організаційних здібностей виявлено у вікових групах 15-17 років та 18-25 років. Молоді жінки переважно не мають уявлення про необхідність дотримання певного режиму діяльності, відпочинку як для себе під час вагітності, так і для дитини після її народження. Середній рівень організаційних здібностей виявлено у віковій групі 26-35 років, що пов'язано з набуттям певного життєвого досвіду самоорганізації, необхідністю підвищення професійної майстерності під час роботи з людьми, досвідом виховання дітей.

Розвиток емпатійного компонента психологічної готовності жінок до материнства в різних вікових групах є нерівномірним. Низький рівень емпатії виявлено у віковій групі жінок 15-17 років, що свідчить про неготовність до розуміння та «відчуження» потреб власної дитини. Жінки не усвідомлюють себе достатньо дорослими для повноцінного піклування про когось, перебувають у психологічній залежності від батьків. Середній рівень емпатії, виявлений у жінок вікових груп 18-25 та 26-35 років, не є сприятливим для прийняття й ефективного виконання материнських обов'язків і пов'язаний з низьким розвитком раціонального каналу емпатії та здатності до ідентифікації.

За результатами діагностики афективно-регулятивного компонента готовності жінок до материнства найвищий рівень тривожності притаманний жінкам 18-26 років. Вони вже усвідомлюють відповідальність за дитину, але в більшості не визначилися у соціальному житті (не мають роботи, не обрали остаточно професію, не одружені, не мають підтримки батьків, окремого житла тощо). У жінок вікових груп 15-17 та 26-35 років виявлено середній рівень тривожності.

Найбільша схильність до депресії виявлена у молодих жінок вікової групи 18-26 років. Такий стан зумовлений ціннісною невизначеністю, недостатньою сформованістю світогляду, відсутністю життєвих цілей. Поява дитини не-

рідко сприймається як загроза кар'єрі, соціальному зростанню тощо. При цьому результати спостереження за особливостями поведінки майбутніх матерів засвідчили переважно низький та середній рівні здатності до саморегуляції психічних станів і почуттів до майбутньої дитини.

У цілому констатовано, що рівень розвитку компонентів психологічної готовності жінок до материнства є незадовільним. Високий рівень розвитку виявлено лише в організаторських здібностях у групі жінок 26-35 років. Особливо низькою є підготовленість до материнства наймолодших жінок, що свідчить про необхідність їх посиленої психологічної підтримки та супроводу. Посиленої уваги потребує також корекція тривожності та депресії у жінок віком 18-25 років.

Аналіз результатів спостереження за вагітними жінками у пологовому будинку та їх опитування дозволили розподілити їх за типом психологічною реакцією на майбутні пологи на 4 групи та обґрунтувати типологію жінок за цією ознакою. До групи першого типу (31% досліджуваних) віднесено жінок, які бояться процесу народження дитини, ставляться до лікаря, медичної сестри мов до своєї мами, яка може захистити та підтримати. Специфіка їх стану зумовлює приділення особливої уваги розвитку емоційно-почуттєвого компонента готовності до материнства. Лише після заспокоєння, відчуваючи підтримку психолога та оточуючих, такі жінки здатні до усвідомлення цінності дитини, сприйняття інформації тощо. До групи другого типу (19% досліджуваних) віднесено жінок, у яких попередня вагітність закінчилася невдачею (перервана вагітність, аборт). Для них найважчим є дородовий період, оскільки у цей час до них повертаються старі спогади, виникають травмуючі асоціації тощо. З такими жінками легко працювати медичному персоналу безпосередньо в процесі пологів, оскільки негативні асоціації на цей час вже не діють на жінку, і вона може зосередитися на новому досвіді. Для цієї категорії молодих жінок першочерговим є розвиток інформаційно-пізнавального та емоційно-почуттєвого компонентів готовності до материнства. До групи третього типу (18% досліджуваних) віднесено жінок з недостатньо розвиненою відповідальністю, які завагітніли «випадково» і ставляться

до народження дитини як до неминучої необхідності («у сім'ї має бути дитина»). Таких жінок, як правило, не цікавлять психологічні знання щодо виховання дитини, вони не прагнуть до активного спілкування з іншими вагітними та медичним персоналом, не проявляють емпатії та не висловлюють власних почуттів. Для них винятково необхідним є розвиток ціннісно-мотиваційного компонента готовності до материнства. До групи четвертого типу (32% досліджуваних) віднесено жінок, які вже мають досвід народження дитини, переважно усвідомлюють цінність дитини та материнства, мають сформовану мотивацію, прагнуть до збільшення психологічних знань про материнство і виховання дітей. Саме ці жінки активно спілкуються з медичним персоналом та іншими вагітними, мають потребу в передачі власного досвіду.

За результатами анкетування, спостереження та співбесід було встановлено, що переважна кількість жінок четвертого типу, з оптимальною реакцією на пологи, (68%) мали вік 26-35 років; 0,2% жінок – вік 15-17 років та 31,8% – вік 18-25 років. Натомість, більшість жінок третього типу (76%) має вік 15-17 років. Отже, результати констатувального експерименту свідчать про необхідність психологічної підготовки молодих жінок, спрямованої на формування їхньої психологічної готовності до народження та виховання дитини.

Література

1. Гурлева Т. Дівчинка-підліток у дорослому світі / Татьяна Гурлева // Психолог; Шкільний світ. – 2003. - 10-11 берез. (58/59). – С.4.
2. Даниленко Н.В. Методи дослідження готовності до материнства / Н.В.Даниленко // Вісник ХНПУ ім. Г.С.Сковороди. Психологія. – Харків, 2005. – Вип. 15, ч 1. – С.46-54.
3. Филиппова Г.Г. Материнство и основные аспекты его исследования в психологии / Г.Г Филиппова // Вопросы психологии. –4. Филиппова Г.Г. Материнство: сравнительно-психологический подход / Г.Г. Филиппова // Психологический журнал. – 1999. - Т. 20, № 5. - С. 81-88.
5. Яремчук Н.В. Психологічні особливості готовності молоді жінки до майбутнього материнства / Н.В.Яремчук // Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. / [редкол. В.В.Олійник (голов. ред.) та ін.]. – К., 2008. –Вип. 7.– С.234-239.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2012